

Olof Palme: Skolan i demokratins samhälle

Tal vid Skolveckan 1964, 2/1 1964.

Den engelske oppositionsledaren Harold Wilson höll för inte så länge sedan ett stort anförande om vetenskapens och forskningens betydelse för samhällsutvecklingen. Han kom därvid - efter vanligheten i dylika sammanhang - in på moderna elektroniska datamaskiner. Dessa maskiner ersätter inte endast mänsklig arbetskraft, de ersätter också människans minne och i viss mån hennes omdöme. De gör beräkningar och fattar beslut på en bråkdel av en sekund. För de allra senaste varianterna tar denna process av beräkning och beslut i vissa fall inte mer än 1/300.000.000 sekund. Wilson gjorde ett behjärtat försök att illustrera snabbheten med ett exempel: Om man skulle gå runt jorden vid ekvatorn och därvid bortse från vatten o.dyl. och ta ett steg varje trehundramiljontedels sekund, skulle man gå runt jorden på 1 sekund.

Vi har säkert alla mött många liknande exempel på den moderna teknikens landvinningar. Somliga får därav en hisnande känsla av de tekniska framstegens betydelse. Andra ger exemplen anledning till mellankoliska betraktelser. Maskinerna triumferar. Människan trängs tillbaka. Verkligheten överträffar både "Moderna tider" och "Du sköna nya värld". "Det luftkonditionerade helvetet" synes nära. Många känner sig måhända manade att gripa Diogenes lampa och gå ut att leta efter människan. Ty maskinerna tar herraväldet.

Sannolikt är det precis tvärtom. Aldrig tidigare har väl människans kontroll över sin yttre omgivning varit så stor som nu. Inte på århundranden har väl hennes ställning varit så stark i förhållande till den materia, med vilken hon arbetar. Man har kunnat utveckla teknikens möjligheter i oerhörd grad. Än mer har man utvecklat människornas möjligheter. Den engelska lord Robbins "Report on higher education" har ett kanske litet makabert exempel till belysning av detta: Om en serie av nukleära explosioner skulle utplåna världens materiella utrustning men de utbildade människorna överlevde, skulle det inte behöva dröja så länge förrän man åter

skulle uppnå den tidigare standarden. Men om explosionerna utplånade de utbildade människorna, även om de lämnade byggnaderna och maskinerna intakta, skulle det kunna förflyta århundraden innan man uppnådde den tidigare positionen.

Ekonomerna har från sina utgångspunkter nalkats problemet om utbildningens roll. Man har försökt analysera de faktorer som bestämmer den ekonomiska framstegstakten i ett land. Stor betydelse har givetvis investeringen i realkapital, varav en mycket stor del är realinvestering, d.v.s. ersättande av utslitna maskiner, förnyelse m.m. I ett land som Sverige satsar vi inte mindre än cirka 1/4 av vår totala produktion på sådana investeringar, vilket innebär ca 20 miljarder kronor om året. Det är vidare ökningen av arbetskraften. I länder som fått motta stor flyktingström som t.ex. Västtyskland eller som tidigare haft en stor arbetslöshet som t.ex. Italien har ökningen av arbetskraften varit en viktig framstegsfaktor. Även i Sverige har invandringen haft sin betydelse, men eftersom vi ända sedan 30-talet haft en hög sysselsättning har vi i huvudsak fått förlita oss på andra faktorer för att höja produktionen.

Kapital och arbetskraft - det är klassiska produktionsfaktorer. Den återstående delen av den ekonomiska tillväxten brukar man tillskriva en tredje faktor, vanligen kallad den tekniska framstegsfaktorn. Det är därvid inte bara fråga om den nya teknik som växer fram på olika områden. Det gäller i lika hög grad den kvalitativa förbättring av arbetskraften som en bättre utbildning kan erbjuda.

Det intressanta är att det tycks föreligga enighet bland ekonomerna om att tillmäta den tredje av dessa framstegsfaktorer en stor och alltmera växande betydelse. Många anser att hälften av den årliga ekonomiska tillväxten i industriländerna bör tillskrivas denna tredje faktor.

Detta är ett fundamentalt konstaterande för hela samhällsorganisationen. Är det så att maskinerna är avgörande, då måste ju den reala kapitalbildningen, uppbyggnaden av nya fabriker och maskiner ges prioritet. Är det människorna däremot som betyder mest då måste ju motsvarande prioritet ges åt att utveckla och utbilda de enskilda människornas möjligheter.

Jag har hittills begränsat mig till ett rent ekonomiskt resonemang. Renodlingen är viktig därför att den speglar en förändring i synsättet på utbildningen. Vi vet att utbildningen är av en alltmera avgörande betydelse för våra möjligheter till ekonomiska fram-

steg, att utbildningsväsendet är vårt sannolikt mest räntabla investeringsobjekt. Varje meningsfull diskussion om utbildningens roll i det moderna samhället måste utgå från detta grundläggande konstaterande. Någon kanske värjer sig i tanken att detta är ett alltför krasst och nyttobetonat synsätt. Men om en krona satsad på utbildning ofta ger större avkastning än en krona satsad på vägar, kraftverk, fabriker eller maskiner så är detta ett förhållande som oundvikligen måste påverka vår syn på utbildningen och därmed på samhällets utbildningspolitik.

Men därefter begynner komplikationerna och nyanseringarna. Ett strikt investeringsresonemang får inte föras för långt. Utbildningen är inte ett dött verktyg. Dess värde kan inte mätas uteslutande genom en analys av kostnader och intäkter på samma sätt som investeringar i kraftverk, teleförbindelser eller verktygsmaskiner. Utbildningen har verkningar och värden som inte är på detta sätt mätbara bl.a. av följande två slag. Jag bygger därvid på en analys som för studiesocial utredning utförts av laborator Ingemar Ståhl.

Ur samhällets synpunkt har utbildningen ett värde som inte omedelbart kan avläsas i nationalprodukten. Man brukar kalla det för dess externa effekter, eller miljöeffekter. En höjd utbildningsstandard gör det lättare att anpassa sig till en ny teknik, till nya mera komplicerade produkter, till alla de förändringar som hör samman med den tekniska utvecklingen. Utbildningen har betydelse för att skapa en gemensam kulturell miljö och för att befästa gemensamma grundvärderingar i ett samhälle. Ett rikt och varierat kulturliv i en nation kan av de flesta människor uppfattas som en höjning av den personliga levnadsstandarden även om den enskildes direkta kulturkonsumtion är begränsad. En höjd utbildningsnivå i en generation har sannolikt positiva återverkningar för skolprestationerna inom nästa generation. Kontentan blir att de verkningar av utbildningen som inte omedelbart kan ses om i kronor preciserade intäkter är av en sådan kvalitet och storleksordning att man omöjligen kan bortse från dem vid en bedömning av utbildningens värde.

Men inte heller ur den enskilde individens synpunkt kan ett strikt investeringsresonemang tillämpas. Givetvis skaffar sig människor utbildning i hög grad därför att det är lönsamt, i många fall utomordentligt lönsamt. Men för den enskilde har utbildningen ett värde utöver möjligheterna till bättre arbetsinkomster. Den ger honom vidgade valmöjligheter i yrkeslivet, bättre möjligheter till inblick i tekniska och ekonomiska sammanhang, till överblick i samhällslivet,

till kulturella och estetiska upplevelser. Utbildningen betraktas som en väg till självförverkligande, till utveckling av personlighet och intressen. Eller något mindre högtidligt uttryckt: De flesta människor torde uppleva utbildningen och den miljö i vilken kunskaperna inhämtas som någonting positivt, angenämt, roligt. Från denna utgångspunkt är utbildningen en värdefull och högst legitim form av konsumtion.

Utbildning är således både investering och konsumtion. Medför inte detta en dubbelhet i målsättningen som i sin tur leder till allvarliga målkonflikter? Investering implicerar överväganden om strikt hushållning och målmedveten styrning med räntabiliteten som ledstjärna. Konsumtion för tanken till konsumentens suveränitet i konsumtionsvalet, till en ovillkorlig rätt att välja utbildningsväg och egentligen också utbildningstakt. Skillnaderna finns där naturligtvis, men de bör inte överdrivas.

Av investeringsaspekten följer att det är ett starkt intresse för både samhället och den enskilde att den knappa men utomordentligt produktiva tillgång som den utbildade arbetskraften utgör används på ett så rationellt sätt som möjligt. Det blir nödvändigt att uppmärksamma sådana ting som den kvantitativa utbyggnaden, fördelningen på olika utbildningsvägar, studieeffektivitet o.s.v. Av konsumtionsaspekten följer att vi måste förena en ekonomiskt betingad planering med största möjliga valfrihet för den enskilde, tillgodo-seende av rikt varierade elevintressen, en stark tonvikt vid de personlighetsutvecklande momenten i utbildningen o.s.v.

Det behöver emellertid inte nödvändigtvis föreligga en konflikt. En målmedveten planering kan mycket väl vara förenlig med ett stort mått av valfrihet för den enskilde eleven. Det vet vi mycket litet om bl.a. därför att både planeringen och valfriheten hittills har varit så pass begränsade. De personlighetsutvecklande momenten kan även ur allmänna nyttosynpunkter utgöra en synnerligen klok investering. Självklart är emellertid att det i hög grad är dessa utbildningens dubbla egenskaper som gör diskussionen om utbildningens planering och dess struktur så särpräglad, så svår och så fascinerande.

Låt mig efter dessa allmänna synpunkter få övergå till aktuella svenska utbildningsproblem.

Vill man få en bild av den väldiga dynamiken i den svenska samhällsutvecklingen då skall man se på vår skola. Den starka efterfrågan på utbildning är i själva verket ett av de utmärkande dragen i efterkrigstidens samhälle. Den har gjort sig gällande på alla nivåer och på alla områden. Den obligatoriska skolan har utökats från 7 till 9 år. Det totala antalet elever i nybörjarklasserna vid gymnasierna har ökat från ca 7.000 vid krigets slut till ca 30.000 i dag. Det årliga antalet nyinskrivna vid universitet och högskolor har under samma period ökat från ca 2.500 till ca 9.000.

Denna expansion hänger naturligtvis samman med flera samverkande faktorer. Den ekonomiska situationen har radikalt förbättrats. Intresset för utbildning har i samband härmed ökat. Nätet av utbildningsanstalter har byggts ut. Möjligheterna för de studerande att erhålla studiehjälp har förbättrats. Förväntningarna om goda arbetsmöjligheter och gynnsamma lönevillkor har starkt stimulerat utbildningsintresset.

Det finns inte någon anledning att vänta en avmattning i denna utveckling. Hittills har förutsägelseerna tvärtom alltid överträffats. Gymnasieutredningen har i sitt betänkande gjort en förteckning över de prognoser som gjorts vid skilda tillfällen under efterkrigstiden och varit hänsynslös nog att jämföra prognosen med den faktiska utvecklingen, d.v.s. facit. Det visar sig att samtliga prognoser har slagit fel. Det är kanske grymt att nämna några exempel. Universitetsutredningen antog så sent som i slutet av 1959 att antalet examina från gymnasierna år 1965 skulle bli maximalt ca 18.600. Prognosen baserade sig på en uppskattning av antalet nybörjare endast något eller några år senare. Enligt nu tillgängliga uppgifter kan med stor säkerhet beräkna en total examination 1965 av omkring 24.000 eller ca 18 % av en årskull. Gymnasieutredningen beräknar nu att omkring 1970 ca 50 % av en födelseårgång kommer att vilja ha en relativt teoretisk utbildning på det gymnasiala stadiet. 1960 års riksdag fastställde en plan för universitetens utbyggnad under perioden 1960-1965. Den byggde på förutsättningen att universitet och högskolor omkring år 1970 skulle ge utbildning åt ca 55.000 studerande. I det principförslag om universitetens och högskolornas fortsatta utbyggnad som 1963 års höstriksdag behandlade har man ett totalt

studerandeantal om drygt 82.000 vid skilda fakulteter och högskolor i början av 70-talet som riktpunkt för sitt arbete.

Jag vill tillägga att de siffror på den kvantitativa utvecklingen av skolväsendet som jag nu anfört vid en internationell jämförelse visar att Sverige ligger väl till. Mot bakgrund av vad vi vet om utbildningens betydelse för framstegstakten är detta ett mycket glädjande faktum. Låt mig nämna ett exempel. Den engelska regeringen har i anledning av den nyssnämnda lord Robbins report nyligen framlagt en plan för den långsiktiga utbyggnaden av det högre utbildningsväsendet i Storbritannien. Man har därvid satt upp som mål att till år 1973/74 skapa 392.000 utbildningsplatser vid olika högre utbildningsanstalter. I proportion till Sveriges folkmängd skulle detta innebära 56.000 platser år 1973/74 mot den svenska riktpunkten drygt 80.000 i början av 70-talet.

Givetvis har denna snabba expansion av utbildningsväsendet varit synnerligen kostsam och den blir allt dyrare. Utbildningen utgör i dag den utan jämförelse dyraste och därtill den sannolikt snabbast ökande utgiftsposten inom den offentliga sektorn. Låt mig nämna ett exempel på vad som kan förestå. Planeringsgruppen inom ecklesiastikdepartementet har beräknat att de antagna riktlinjerna för högskolornas utbyggnad kommer att leda till en fördubbling av de årliga driftskostnaderna för universitet och högskolor samt till en sammanlagd investering i byggnader och utrustning av storleksordningen 2,5 - 3 miljarder kronor. Detta är bara en sektor av utbildningsväsendet. Det är dessutom den lilla kostnadsposten. De verkligt stora kostnaderna kommer fram om vi söker beräkna den alternativa användningen av de resurser som nu absorberas av utbildningsväsendet. 1950 var det 74 % av pojkarna i åldern 14-19 år som var ute i förvärvsarbete. Motsvarande siffra var 1960 53 % och beräknas 1970 bli 31 %. Denna minskade förvärvsarbetsfrekvens bland ungdomen beror ju inte på en plötsligt utbrytande massarbetslöshet i de yngre årskullarna. Vi har tvärtom full sysselsättning och en stor brist på arbetskraft. Utan det beror på det glädjande förhållandet att en allt större del av ungdomen nu har fått möjlighet till utbildning. Det betyder samtidigt att de dras undan produktionen och att en rimlig beräkning av utbildningskostnaden även måste ta hänsyn till det produktionsbortfall som därvid uppstår.

Men låt mig återvända till den intressanta frågan varför våra prognoser slagit fel. Det är absolut inget fel på de utmärkta experter som utfört prognoserna. Någon kanske frestas till tankegången att det kan ha sin förklaring i statlig byråkrati o.dyl. Den som möjligen tänker så kan jag trösta med dels att prognoserna till icke oväsentlig del bygger på enkäter ute bland företagen och dels med att industriförbundets teknikerkommitté som 1957 publicerade en prognos som vid den tiden ansågs mycket djärv har råkat ut för precis samma underskattning av behovet.

Felet ligger säkerligen på ett helt annat plan. Vi har alla saknat tillräcklig fantasi för att leva oss in i den våldsamma dynamiken i samhällsutvecklingen. Om någon för tio år sedan hade påstått att intaget i gymnasiernas nybörjarklass på tio år skulle mer än tredubblas, hade han säkerligen framstått som en verklighetsfrämmande drömmare. Ändå är det precis detta som har skett och likväl kan vi inte på långt när ta emot alla kvalificerade sökande. Om industrin för tio år sedan hade presenterat de siffror på ingenjörsbehovet som i dag anses självklara hade man säkerligen mötts med ett medlidsamt småleende inte minst i de egna leden. Under denna tidsperiod har det kommit fram helt nya yrken som icke rimligen kunnat förutses. Vi vet nu t.ex. att vi inom ganska få år kommer att behöva så många programmerare för datamaskiner att det motsvarar flera av de traditionella akademikerkategorierna.

Naturligtvis innebär denna vår bristande förmåga att leva oss in i samhällets snabba föränderlighet ett allvarligt problem. Vi kan ju inte räkna oss fram till fantasi. Det är kanske den fallgropen vi stundom har fallit i. Vi har trott att prognoserna speglade verkligheten utan att märka att just verkligheten har undergrävt de förutsättningar på vilka prognoserna byggde.

Vi bör av dessa erfarenheter kunna dra vissa lärdomar. Vi bör bli starkare medvetna om osäkerheten och föränderligheten hos prognoserna. Risken är inte att vi inför framtiden kommer att framstå som drömmare och fantaster. Risken är snarare att vi kommer att framstå som alltför litet framsynta. Vi bör vidare bli starkare medvetna om att prognosarbetet förutsätter en så långt möjligt klar målinriktning, en bestämd vilja i planeringsarbetet. Vi kan inte slippa ifrån ansvaret att vilja någonting. Det väsentliga därvid är den målmedvetna strävan att ta till vara den väldiga tillgång för det svenska samhället som ungdomens utbildningsintresse innebär.

Jag har på senare tid mött en viss undran över den kraftiga förstärkning av studiestödet som jag i ett par utredningar varit med om att föreslå. Man har frågat: Här står vi inför stora svårigheter att ta emot alla de ungdomar som söker sig till olika former av utbildning. Nu föreslår ni en fördubbling av samhällets direkta studiestöd och en hel rad andra förbättringar av finansieringsvillkoren för alla kategorier. Det kommer att ytterligare stimulera tillströmningen och därmed göra det ännu svårare att skapa ett tillräckligt antal utbildningsplatser.

Anmärkningen är delvis berättigad. De studiesociala utredningarna har konstaterat att det fortfarande finns påtagliga sociala och ekonomiska hinder vid rekryteringen till utbildningsväsendet. Det gör sig gällande framför allt vid övergången till gymnasiet från lägre skolformer. Det studiesociala stödets väsentliga syfte är därför att stimulera en vidgad rekrytering från de samhällsgrupper där barnen f.n. endast i relativt begränsad utsträckning söker sig till utbildning efter grundskolan. Konsekvensen blir oundvikligen att trycket på utbildningsanstalterna kommer att ytterligare öka. Det är ett dilemma som återkommer på många områden inom samhällslivet. Här som på andra områden bryter sig en önskan att tillgodose sociala rättvisekrav och att möta människornas förväntningar med svårigheten att på det institutionella området tillgodose en ökad efterfrågan som till inte ringa del är en följd av samhällets egna åtgärder. Den konsekvensen är vi beredda att ta. Ur effektivitetssynpunkt kan det knappast vara rimligt att låta sociala och ekonomiska faktorer förhindra bästa möjliga rekrytering av elever till kvalificerad utbildning. Det kan framför allt inte vara försvarligt att vid trängsel om knappa utbildningsresurser låta just ungdomar från hem med svag ekonomi och bristande studietraditioner träda tillbaka.

Risken för bristande framsynhet återkommer när vi nalkas frågan om skolans organisation och struktur. En skola som tar emot två a tre procent av en årskull är uppenbarligen någonting annat en skola som får bereda sig att ta emot trettio, fyrtio, femtio procent av en årskull. En skola som förbereder för vidare utbildning för ett relativt begränsat antal akademiska yrken är någonting annat än en skola som skall tillgodose de närmaste decenniernas rikt varierande krav på yrkesutbildning för en arbetsmarknad i ständig förvandling.

Förändringen är alltid svår, särskilt när den berör någonting som vunnit hävd och tradition och som i ett annat samhälle tillfört den ekonomiska och kulturella utvecklingen utomordentligt stora värden. Det kan synas nära till hands att betrakta förändring som försämring, ökad kvantitet som sänkt kvalitet, reformvilja som klåfingrighet. Men då glömmer man reformarbetets grundläggande förutsättning: i ett samhälle i sjudande förvandling måste förändringen även beröra utvecklingens kanske mest dynamiska element, nämligen utbildningsväsendet.

För gymnasieutredningens arbete har den kvantitativa utvecklingen varit en väsentlig utgångspunkt. Jag nämnde nyss, att utredningen räknar med att omkring 1970 ca femtio procent av en årskull kommer att söka sig till en relativt teoretisk utbildning ovanför grundskolan. Denna siffra torde snarare vara i underkant än i överkant. Sannolikt kommer andelen av årskullen med denna inriktning att under 1970-talet ytterligare öka.

En så stor grupp är naturligtvis inte enhetlig. Det kommer att finnas stora variationer i elevernas anlag och förutsättningar. Den intellektuella förmågan är därvid betydelsefull men även andra faktorer såsom ambition, koncentrationsförmåga och personligt engagemang har stor betydelse för studieresultaten. Elevintressena kommer att variera. En del är klart inriktade på att förbereda sig för vidareutbildning vid universiteten. Andra siktar på en mera yrkesförberedande utbildning, men även inom denna ram kommer det att finnas varierande önskemål. Åtskilliga ungdomar önskar en utbildning som inte motsvarar nuvarande gymnasieexamen. Önskemålen gäller ofta en kortare utbildning som snabbare än gymnasiet leder fram till förvärvsverksamhet.

Vänder vi blicken från elevintresset till avnämarnas önskemål möter vi samma rikt facetterade bild. De ingående undersökningar, som utredningen haft till sitt förfogande, ser emellertid vissa relativt fasta hållpunkter för bedömningen. Framför allt: vi kan förutse en ständigt ökad efterfrågan på utbildad arbetskraft. Det kan självfallet av olika skäl uppstå **temporär** mättnad på olika delar av arbetsmarknaden liksom vissa delområden helt och hållet kan försvinna. Men med hänsyn till det dynamiska i samhällsutvecklingen måste man anta att behovet av utbildad arbetskraft kommer att bli utomordentligt stort. Vi kan i dag inte skönja någon övre gräns för detta behov.

En annan sak är att efterfrågans styrka inte är lika på skilda områden. Behovet är särskilt starkt på det naturvetenskapligt, tekniskt, ekonomiska området. Framför allt är ungdomar med en utbildning som motsvarar de nuvarande fackgymnasierna starkt efterfrågade på arbetsmarknaden. 1962 examinerades ca femtonhundra elever från tekniska gymnasiet och

femtonhundra från handelsgymnasiet. Behovet omkring 1970 beräknas till inte mindre än sextusen utbildade från vardera av motsvarande fackgymnasiala utbildningsvägar. Detta är den mest dramatiska omstruktureringen av gymnasieutbildningen, som redovisningen av avnämarnas behov ger anledning till. Undersökningen av elevernas önskemål visar samtidigt, att väsentligt flera skulle önska fackgymnasial utbildning. Det kan endast ske om denna utbildning göres mera lättillgänglig, framför allt genom en vidgad geografisk spridning av gymnasieorganisationen.

Vi har emellertid lärt oss att undersökningar av behov och önskemål alltid är starkt tidspräglade. Snart nog kan det visa sig, att en annan fördelning än den som planeringen utgår ifrån är önskvärd. Över huvud måste man starkt understryka osäkerhetens roll vid alla bedömningar av arbetsmarknadens behov och elevernas intressen. Det är därför nödvändigt att ha en så stor elasticitet i utbildningens organisation att den snabbt kan anpassas till förändrade förhållanden.

Ett historiskt perspektiv synes visa att det finns en viss periodicitet i skolreformerna. En reform har en viss livslängd innan den överlever sig själv. Tecken tyder på att omloppshastigheten ökar, helt enkelt på grund av samhällets snabba föränderlighet. Samtidigt blir det svårare att reformera bland annat därför att de kvantitativa problemen blir större. Desto viktigare är det att undvika en stelbent organisation. Det vore måhända lyckligt om vi kunde se fram mot ett skede av ständigt fortskridande men mjukare reformer av skolorganisationen. Därför bör man även göra organisationen så flexibel att den är lätt att anpassa.

Även ur elevsynpunkt är en sådan elasticitet i organisationen ett påtagligt intresse. Ur elevsynpunkt synes följande allmänna riktpunkter böra tillgodoses vid utformningen av det gymnasiala stadiets struktur och innehåll.

All utbildning på det gymnasiala stadiet bör syfta till att ge en bred allmänorientering. Begreppet allmänorientering måste ges en vid tolkning. C P Snow berättar i sin bekanta bok om de två kulturerna om ett besök i Cambridge. Vid lunchen efter hans föredrag hördes vid det s k high table en spirituellt konversation med deltagande av universitetets allmänorienterade kulturelit. Två personer satt tysta. De avlägsnade sig tidigt. Snow frågade: Vad är det där för några och fick svaret: Det är två matematiker. Dom talar vi aldrig med. Gymnasieutredningen har talat med matematikerna, med naturvetarna och med teknikerna och vi betraktar det som en synnerligen stor vinning, att vi fört in den väsentliga del av kulturlivet, som dessa representerar i den allmänorientering, som gymnasiet skall ge ungdomen. Om det är detta man avser när

när man stundom kritiserat gymnasieutredningen för att vara alltför nyttobetonad, har man enligt mitt förmenande en alltför snäv tolkning av begreppet nytta.

All utbildning på det gymnasiala stadiet bör samtidigt vara klart målinriktad. Det betyder inte en långt gående specialisering på ett tidigt stadium. Men framför allt i slutskedet bör utbildningen ha en bestämd inriktning mot avnämare vid universitet och högskolor, inom annan vidareutbildning eller på arbetsmarknaden. Ungdomen skall inte ha en känsla av att utbildningen är en pil ut i det blå. Den skall leda någon bestämd stans, även om grunden är allmän, avnämargrupperna breda och valmöjligheterna rikt differentierade. Jag tror att detta är en mycket viktig grundprincip.

Utbildningsorganisationen bör vidare ge eleverna rika möjligheter att välja utbildningsväg men också att ändra sitt val. En utbildningsorganisation, som erbjuder eleverna ett rikt sortiment av utbildningsvägar och ämnesuppsättningar kan i första ögonblicket synas representera ett stort mått av valfrihet. Men valfriheten blir i verkligheten inskränkt om det en gång träffade valet hårt binder för framtiden och av många i efterhand kommer att upplevas som ett val till en återvändsgränd. Valfriheten blir i än högre grad en illusion om den snävt begränsar elevens möjligheter att efter skolan välja yrke och att över huvud anpassa sig till förändringar på arbetsmarknaden. Utbildningsorganisationen bör därför medge rika övergångsmöjligheter inom skolan och skapa förutsättningar för bredast möjliga register i yrkesvalet efter skolan.

Från dessa allmänna riktlinjer övergår jag nu till att i korthet sammanfatta gymnasieutredningens konkreta slutsatser.

Den nuvarande linjedelningen på det allmänna gymnasiet kan icke motiveras vare sig ur avnämarsynpunkt eller med hänsyn till elevernas intressen. En bred gemensam grund, en gradvis differentiering som kommer relativt sent och leder fram till breda avnämarsektorer överensstämmer däremot med de tankegångar som jag tidigare redovisat. Detta är det första steget.

Så kommer frågan om förhållandet mellan allmänna gymnasier och fackgymnasier. Det finns en rad praktiska och principiella skäl som med något av självklarhet lett utredningen fram till en integration av hela gymnasiet. Denna integration är bland annat av ekonomiska skäl nödvändig för att uppnå den geografiska spridning av fackgymnasial utbildning, som jag tidigare berört. Vi hade 1962-63 etthundratjugotre orter med allmänt gymnasium, trettioen med handelsgymnasium och tjugoåtta med tekniskt gymnasium. Att skapa fristående fackgymnasier på alla dessa orter kan icke

vara förenligt med den omsorgsfulla hushållning med knappa resurser som med nödvändighet måste prägla utbildningspolitiken. Gymnasieutredningen har vidare starkt understrukt likvärdigheten mellan den allmänna och den yrkesförberedande delen av gymnasiet. Likvärdigheten bör kunna stimulera ungdomarna till ett genomtänkt och rationellt val. Men det skall inte vara oåterkalleligt. Övergångsmöjligheter bör finnas inom det integrerade gymnasiet. Även den yrkesförberedande undervisningen bör ge behörighet till högre studier. Utredningen framhåller, att det inte kan vara rimligt att begära att ungdomarna i sextonårsåldern skall bestämma sig för respektive avstå från en universitetsexamen som ofta ligger ett tiotal år framåt i tiden. Det andra steget är sålunda att skapa en enhetlig gymnasieorganisation.

Därnäst samt till tredje steg uppstår problemet om förhållandet mellan gymnasiet och övriga gymnasiala skolformer. När debatten om fackskolorna befann sig i sin linda, var det många som talade om fackskolornas egenvärde och självändamål. Det är utmärkta ord. Faran uppstår om de tolkas därhän, att det gäller att uppresas murar och gräva diken mellan gymnasier och fackskolor och att måttet på egenvärdet är murens höjd och dikets djup.

Gymnasieutredningen har gått motsatt väg. Vi har inte velat isolera gymnasier, fackskolor och yrkesskolor från varandra. Det går inte att sortera en årskull ungdomar i tre klart avgränsade grupper, varav en bör välja gymnasium, en fackskola och en yrkesskola. Intresseinriktning, skolinställning, prestationsförmåga etc varierar genom hela årskullen och denna variation sker utan tvära språng. Gränsen mellan skolformerna bör inte dras upp i första hand med hänsyn till de bestämt målinriktade eleverna utan med hänsyn till gränsfallen, till de på goda grunder tvök-samma och obestämda, de som löper den största risken att göra felval och hamna i vad som för dem ter sig som en återvändsgränd. Det är dessa, som annars kan komma att bli det så kallade negativa urvalets kärntrupper. En elevvänlig gymnasieorganisation kräver därför, att gymnasium, fackskola och yrkesskola redan från början utformas så, att de tillsammans bildar ett flexibelt och anpassningsbart skolsystem på det gymnasiala åldersstadiet.

Konkret leder detta fram till likartade intagningsbestämmelser för gymnasier och fackskolor, så långt möjligt samordnade läroplaner, goda övergångsmöjligheter i båda riktningarna och icke minst lokal samplanering av de gymnasiala skolorna.

I botten ligger naturligtvis också en föreställning om framtiden. Jag vill understryka, att därvid inte är skolplanerarna som vid sina skrivbord söker föreskriva en framtida utveckling. Utgångspunkten är i stället en föreställning om inriktningen av människornas egna förväntningar, av deras drömmar och förhoppningar om framtiden. Vi står för närvarande mitt uppe i en fascinerande process, där den stigande utbildningsmedvetenheten bryter ner gamla sega klassbarriärer, där utbildningen alltmör kommer i centrum för familjernas framtidsplanering och för ungdomens förhoppningar om goda möjligheter på arbetsmarknaden och en rikare personlig utveckling över huvud. Vi har nyss upplevt hur människornas utbildningsönsknings sprängt den gamla realskolan inifrån. Vi kan i statistikens siffror avläsa hur samma utbildningsönsknings som något av en naturkraft har brutit sönder alla prognoser om elevantalet på skilda nivåer. Det finns ingen anledning att förmoda, att inte denna utveckling kommer att fortsätta, måhända i accelererat tempo. Man behöver t ex bara studera utbildningsfrekvensen i vissa städer eller stadsdelar för att få en bild av vad som snabbt kan komma att ske på en mycket bredare front.

Det vore utomordentligt olyckligt om vi i den situationen skulle skapa ett parallellskolesystem, med skarpa organisatoriska barriärer mellan olika skolformer, med en rik flora av särregler, med en lokal planering som skulle göra förändringar till något av ett kommunalt lidande. En nära samordning av det gymnasiala skolsystemet i dag möjliggör en handlingsberedskap inför framtiden.

I gymnasieutredningens framtidsperspektiv avtecknar sig en ungdomsskola för alla, som inom sig rymmer olika studievägar avpassade efter skilda elevers intresse och fallenhet, men som inte är skilda åt genom organisatoriska barriärer. Måhända kan detta i dag te sig som en vison. Men på utbildningens område har visioner haft en förmåga att snabbt framstå som jordbundna självklarheter.

Det återstår ännu en komponent i detta skolsystem, som måhända ännu inte kommit helt till sin rätt i den allmänna **diskussionen**, nämligen vuxenutbildningen.

På kort sikt är vuxenutbildningen ett självklart rättvisekrav. Siffrorna på den snabbt växande intagningen i gymnasierna och andra skolformer ger samtidigt en bild av hur många som tidigare förmenats en utbildning för vilken de kan ha haft förutsättningar och intresse. Det måste finnas tiotusentals människor i detta samhälle, som med någon bitterhet kan konstatera, att om de varit något yngre, de självklart skulle fått en utbildning, som de inte hade möjlighet när de var unga - av sociala och ekonomiska skäl, av platsbrist och så vidare.

Dessutom ingår vuxenutbildningen som en väsentlig del i det skol-system som gymnasieutredningen föreslår. En sak är att skapa goda övergångsmöjligheter under skoltiden för att rätta till felval och dylikt. En sådan övergång kan likväl ofta vara svår därför att den är krävande, därför att den av personliga skäl är påfrestande. Den är därjämte begränsad i tiden, till den tid då eleverna fortfarande befinner sig i det reguljära skolsystemet. Det är många som först därefter kommer till fördjupad insikt om sina förutsättningar och intressen. Det är dessutom många, som sannolikt når bättre och effektivare resultat, om de går ut några år i förvärvslivet, innan de fortsätter sin skolmässiga utbildning.

Friheten att välja utbildning bör inte vara begränsad till en kort period under ungdomsåren, inte vara någonting som man står inför en gång i livet och aldrig mera. Denna frihet bör vara en återkommande möjlighet för alla dem som något senare i livet kommit underfund med sig själva och med de möjligheter samhället och arbetsmarknaden erbjuder. Utförs denna tankegång över hela utbildningssystemet, på alla områden och på alla nivåer, kommer den att föra mycket långt. Friheten i studievälet för de unga vidgas till en frihet i arbetsvalet för de vuxna. I den tankens förlängning ligger något av en ny syn på skolans roll i det moderna samhället.